

ZBIGNIEW ZAGAŁA*

Od podziału postsolidarnościowego do polaryzacji. (Krótkie) studium relacji między Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską i ich wyborcami

From Post-Solidarity Division to Polarization.
A (Brief) Study of the Relationship between Law
and Justice and Civic Platform and Their Voters

Abstrakt

Toczący się spór między partiami – Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską – nosi znamiona polaryzacji o charakterze totalnym, czyli takiej, która obejmuje niemal wszystkie sfery życia społecznego. W każdej z nich dochodzi do ciągłej konfrontacji liderów i członków partii, wyborców i zdecydowanej większości członków społeczeństwa. Proces ten uruchomiony został w 2005 roku przez elity polityczne, po zakończonych niepowodzeniem negocjacjach, które nie doprowadziły do powstania rządu opartego na, zapowiadanej w kampanii wyborczej, większościowej koalicji PO PiS. Zasadniczą dynamikę temu procesowi nadawały czynniki o charakterze afektywnym, a w zdecydowanie mniejszym stopniu czynniki ideologiczne. W artykule podjęto próbę przyjrzenia się polaryzacji współczesnego społeczeństwa polskiego oraz odpowiedzi na niektóre związane z tym problemem pytania: W jaki sposób polaryzacja została zapoczątkowana?; W jaki sposób się rozwijała?; Na czym polega jej specyfika? Podstawą obserwacji i formułowanych wniosków są wyniki badań ilościowych zrealizowanych przez różne instytucje, w tym przede wszystkim przez CBOS.

Słowa kluczowe: społeczeństwo polskie, polaryzacja polityczna, polaryzacja afektywna

* Dr hab. Zbigniew Zagała, prof. UŚ – Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski, e-mail: zbigniew.zagala@us.edu.pl, ORCID: 0000-0002-6768-8220.

Abstract

The ongoing dispute between the parties – Law and Justice and Civic Platform – bears the hallmarks of total polarization. This polarization is present in almost all spheres of social life. In all of them, there is a constant confrontation between the parties involving their leaders and members, voters, and the vast majority of members of society. This process started in 2005 after a failed attempt to form a coalition government (POPiS) that was announced during the election campaign. The essential dynamics of this process were driven by affective factors and, to a much lesser extent, by ideological ones. The article attempts to look at the polarization in contemporary Polish society and answer some of the questions related to this problem: How was the polarization initiated? How did it develop? What are its specifics? The observations and the conclusions are formulated based on the results of quantitative surveys carried out by a variety of institutions, especially the Public Opinion Research Center.

Keywords: Polish society, political polarization, affective polarization

Wstęp

Do stosunkowo niedawna, gdyż do przełomu XX i XXI wieku, z dużym prawdopodobieństwem można było zakładać, że jeśli w publikacji naukowej poświęconej analizie procesów politycznych wśród kluczowych kategorii pojęciowych obecne było słowo polaryzacja, to był to najprawdopodobniej tekst poświęcony Stanom Zjednoczonym. Obecnie trudno jest wyobrazić sobie bez tego pojęcia opis systemów partyjnych, kampanii wyborczych, rozkładu poparcia i innych problemów życia politycznego w wielu krajach. Polaryzacja, uzupełniona o przymiotnik dookreślający jej zakres znaczeniowy na stałe weszła także do katalogu kluczowych pojęć wykorzystywanych w publicystycznych opisach rzeczywistości, w których, chociaż często niezdefiniowana, najczęściej odnoszona jest do podziału ugrupowań partyjnych, ich zwolenników i całych społeczeństw na dwa antagonistyczne obozy.

Także w tekstach naukowych zjawisko to opisywane jest za pośrednictwem różnych kategorii pojęciowych – polaryzacja polityczna (partyjna), podział polityczny (socjopolityczny), rozłam polityczny. Ich zakresy znaczeniowe nie są w pełni tożsame, ale – najogólniej rzecz ujmując – każde z nich eksponuje fakt istnienia w danym społeczeństwie partii, ugrupowań, obozów politycznych, środowisk pozostających w relacjach antagonistycznych spowodowanych różnicami politycznymi, ideologicznymi, kulturowymi¹. Tak pojmowana polaryzacja

¹ Zob. R. Herbut, *Podziały socjopolityczne w Europie Zachodniej. Charakter i struktura*, w: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 67–89; H. Sasada, N. Fujimura, S. Machidori, *Alternative Paths to Party Polarization: External Impacts of Intraparty Organization in Japan*, "Journal of East Asian Studies" 2013, vol. 13, no. 3, s. 409–441; J. Sanecka-Tyczyńska, *Ocena III Rzeczypospolitej – płaszczyzna polaryzacji współczesnej polskiej sceny politycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2015, nr XIV, s. 99–114; P. Radkiewicz, *The Axiological Clash as a Key*

w wielu państwach przybiera charakter totalny, czyli obejmuje niemal wszystkie sfery życia społecznego. Z takim typem polaryzacji mamy do czynienia również w Polsce.

Spór, który do niej doprowadził, dość nieoczekiwanie zapoczątkowany został przez dwie partie – Prawo i Sprawiedliwość oraz Platformę Obywatelską, które po okresie kilkuletniej współpracy w sejmikach samorządowych, po zwyczajnych wyborach parlamentarnych w 2005 roku, wbrew przedwyborczym zapowiedziom, nie utworzyły koalicyjnego rządu opartego na większościowej koalicji PO PiS. Zakończone niepowodzeniem rokowania i wyjaśnienia zaistniałej sytuacji dokonywane przez gremia przywódcze obu partii stały się okresem, w którym uruchomiony został proces przemiany sympatyzujących ze sobą elektoratów PiS i PO w dwa wrogie plemiona, co w dłuższej perspektywie doprowadziło do głębokiego podziału politycznego polskiego społeczeństwa. Inicjującą i główną rolę w tym procesie odegrały czynniki o charakterze afektywnym, a drugorzędą – różnice ideologiczne. Te pierwsze zostały wykorzystane przez polityków obu partii do wyostrenia stosunkowo niewielkich, początkowych różnic ideowych między partiami, a w kolejnych latach pełniły (i nadal pełnią) istotną rolę w budowaniu elektoratów i nadawaniu im spójności.

W artykule podjęto próbę przyjrzenia się polaryzacji współczesnego społeczeństwa polskiego, jej początkom, rozwojowi i specyfice. Podstawą obserwacji i formułowanych wniosków są wyniki badań ilościowych zrealizowanych przez różne instytucje, w tym przede wszystkim przez Centrum Badania Opinii Społecznej.

Polaryzacja jako kategoria opisu rzeczywistości politycznej

Analizując przyczyny i naturę różnic międzypartyjnych wielu współczesnych badaczy sięga do klasycznej koncepcji podziałów społecznych i politycznych, zaproponowanej przez Seymoura Martina Lipseta i Steina Rokkana². Zgodnie z ich ujęciem, współczesne podziały socjopolityczne zakorzenione są w ważnych wydarzeniach i procesach historycznych – reformacji i jej konsekwencjach, XIX-wiecznych rewolucjach narodowych oraz rewolucji przemysłowej. Ich następstwem było ujawnienie się konfliktów, dla których podstawą były podziały: centrum vs. peryferie (kultura dominująca vs. kultura podległa), Kościół

Determinant of Expanded and Destructive Political Conflict in Poland, "East European Politics and Societies and Cultures" 2017, vol. 31, no. 2, s. 382–401; Ł. Wielgosz, *Trzy ujęcia polaryzacji politycznej*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2020, nr 28, s. 32–52.

² S.M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*, w: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, eds. S.M. Lipset, S. Rokkan, The Free Press, New York 1967, s. 1–64.

vs. państwo (władza kościelna vs. władza świecka), pierwotny sektor gospodarki vs. wtórny sektor gospodarki (rolnictwo vs. przemysł, wieś vs. miasto), pracodawcy vs. pracobiorcy (właściciele vs. robotnicy). Wymienione podziały znalazły odzwierciedlenie w procesach kształtowania się struktur społecznych i wyłaniania partii, jako podmiotów reprezentujących interesy różnych zbiorowości na scenie politycznej.

Kluczową rolę w procesie przełożenia podziałów społecznych na polityczne odgrywają członkowie elit, liderzy opinii, politycy, którzy z obiektywnych różnic konstruują podziały polityczne, powołują partie, nadają im tożsamość. Wyniki licznych badań dowodzą, że kreatywność elit partyjnych nie ogranicza się do upolityczniania istniejących różnic³. W ramach politycznych strategii, politycy niektóre z różnic wyostrzają, nadając im bardzo ważne znaczenie, tworzą nowe różnice, a czasem odwrotnie – gdy wymagają tego interesy partyjne – marginalizują znaczenie istniejących różnic, bądź odwracają od nich uwagę.

Partie polityczne są zatem z jednej strony pochodnymi podziałów historycznych i społecznych, a z drugiej – kreatorami podziałów, wytwórcami zbiorowości podzielających względnie spójne przekonania oraz wspólną tożsamość, a wreszcie, są strukturami podtrzymującymi i aktualizującymi owe przekonania i tożsamość, w tym tożsamość, która na płaszczyźnie politycznej pozwala na dokonywanie rozróżnień na „swoich” i „obcych”. Ciekawym polem do obserwacji tych procesów są spolaryzowane systemy polityczne.

Politologdy i przedstawiciele nauk socjologicznych dokonując charakterystyk polaryzacji, posługują się pewnym katalogiem pojęć, wśród których szczególnie istotne dla zrozumienia tego fenomenu są takie jak: polaryzacja polityczna, polaryzacja ideologiczna, postrzegana polaryzacja ideologiczna, polaryzacja afektywna.

Sposób rozumienia pierwszej z nich, czyli polaryzacji politycznej, wywodzony jest z dwóch głównych źródeł: ekonomicznej teorii demokracji Anthony'ego Downsa⁴, którego zdaniem preferencje polityczne wyborców, jak i partie polityczne, można uszeregować na skali od lewicowych do prawicowych na podstawie ich programów, oraz prac Giovanniego Sartoriego, który zaproponował, by polaryzację polityczną definiować jako „dystans ideologiczny między partiami skrajnymi”⁵. Tworzone i prezentowane przez partie ideologie pozwalają wyborcom orientować się w różnicach między nimi i dokonywać właściwych wyborów. Tak pojmowana polaryzacja jest swego rodzaju neutralnym konceptem zdającym relację z występowania w danym społeczeństwie

³ K. Deegan-Krause, *Nowe wymiary rozłamu politycznego*, w: *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 130–155.

⁴ A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Row, New York 1957.

⁵ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, ECPR Press, Wivenhoe Park 2005, cyt. za: Ł. Wielgosz, *Trzy ujęcia...*, s. 33.

partii czy szerzej – obozów politycznych posiadających, odmienne ideologie i programy, pozwalające się pozycjonować na osi lewica-prawica.

We współczesnych badaniach polaryzacji politycznej wydziela się na ogół dwie odrębne formy – pierwszą, bliską zakresowi znaczeniowemu polaryzacji politycznej – polaryzację ideologiczną, pojmowaną jako dystans ideologiczny, rozbieżność poglądów politycznych i społecznych, przekonań i postaw charakteryzujących przeciwników politycznych⁶, oraz drugą – polaryzację afektywną, w której definicjach podkreśla się, że oznacza ona emocjonalne przywiązanie do stronników politycznych, sojuszników z grupy własnej, któremu towarzyszy niechęć, antypatia, wrogość odczuwana do przeciwników politycznych⁷.

Rozróżnienie dwóch form polaryzacji – ideologicznej oraz afektywnej – skłania do formułowania pytań o łączące je relacje, w tym pytania dotyczącego przyczyn rosnącego poziomu polaryzacji afektywnej w wielu krajach. Czy proces ten można tłumaczyć wzrostem natężenia sporów ideologicznych? Zasadne jest założenie, że natężenie polaryzacji afektywnej może być rozpatrywane jako rezultat obiektywnych ideologicznych różnic między partiami. Im są one większe i łatwiej dostrzegalne, tym bardziej prawdopodobna jest silniejsza polaryzacja afektywna. Jednak relacje między polaryzacją ideologiczną a afektywną często nie są jednoznaczne i spójne⁸. Natężenie pozytywnych uczuć do lubianej partii oraz do jej liderów i wyborców, któremu towarzyszy wzrost niechęci, wrogości czy nienawiści do oponentów politycznych i partyjnych nierzadko nie wynika z nasilenia różnic o charakterze ideologicznym, ale może być następstwem przekonań jednostek dotyczących tego, że takie różnice istnieją. Na problem ten zwraca uwagę Yphtach Lelkes, który proponuje odróżnienie polaryzacji ideologicznej od postrzeganej polaryzacji ideologicznej. Jak stwierdza: „Postrzegana polaryzacja może mieć wpływ na postawy obywateli, które są niezależne od polaryzacji ideologicznej”⁹. Postrzegana polaryzacja stanowi istotny element nasyconych emocjami, konfrontacyjnych narracji budowanych przez politycz-

⁶ R.J. Dalton, *Generational Change in Elite Political Beliefs: The Growth of Ideological Polarization*, „The Journal of Politics” 1987, vol. 49, no. 4, s. 976–997.

⁷ Zob. S. Iyengar, G. Sood, Y. Lelkes, *Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective On Polarization*, „The Public Opinion Quarterly” 2012, vol. 76, no. 3, s. 405–431; S. Iyengar, S.J. Westwood, *Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization*, „American Journal of Political Science” 2015, vol. 59, no. 3, s. 690–707; L. Mason, *I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization*, „American Journal of Political Science” 2015, vol. 59, no. 1, s. 128–145; A. Reiljan, *Fear and Loathing across Party Lines’ (Also) in Europe: Affective Polarisation in European Party Systems*, „European Journal of Political Research” 2020, vol. 59, no. 2, s. 376–396.

⁸ Ciekawą analizę związków między polaryzacją ideologiczną a afektywną zawiera praca: A. Reiljan, *Fear and loathing...*

⁹ Y. Lelkes, *The Polls–Review. Mass Polarization: Manifestations and Measurements*, „Public Opinion Quarterly” 2016, vol. 80, Special Issue, s. 399. Warto dodać, że wspomniany autor w swych analizach posługuje się również pojęciem fałszywa polaryzacja, przez które rozumie różnicę między polaryzacją postrzeganą a rzeczywistą.

nych konkurentów. Logika rywalizacji i jej dynamika sprawia, że w narracjach tych polityczni rywale opisywani są coraz bardziej dehumanizującym językiem. Zjawisko to tłumaczyć można następstwami przynależności grupowej generującej pozytywne uczucia do „swoich” i negatywne do „obcych” oraz związanymi z tym procesami tożsamościowymi. Nie bez przyczyny, często podkreśla się, że studia poświęcone polaryzacji afektywnej zakorzenione są w analizach tożsamości politycznej oraz identyfikacji partyjnej – pozytywnej oraz negatywnej¹⁰. Wyniki badań wskazują na fakt, że identyfikacja partyjna, a zwłaszcza ta, która ma wyrazisty charakter, staje się nie tylko kluczową zmienną niezależną w procesie wyjaśniania postaw politycznych i ich zróżnicowania, ale także skutkuje nasileniem polaryzacji afektywnej¹¹.

Okresami wyraźnie sprzyjającymi budowaniu wyrazistych tożsamości politycznych i partyjnych są kampanie wyborcze, które w istotny sposób wpływają na nasilenie zjawiska polaryzacji afektywnej¹². Często w tym kontekście przywoływana jest również rola mediów i ich polaryzującego oddziaływania na elektoraty¹³. Posługiwanie się w większym zakresie emocjami niż argumentami merytorycznymi w budowaniu wizerunku przeciwnika politycznego, znajduje uzasadnienie w konkluzjach badań poświęconych związkowi emocji i polityki. Z badań takich wynika, że emocje często miewają większy wpływ na dokonywane wybory polityczne niż poznanie¹⁴.

¹⁰ Zob. A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes, *The American Voter*, John Wiley & Sons, New York 1960; H. Oscarsson, S. Holmberg, *Research Handbook on Political Partisanship*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK/Northampton, MA USA 2020; J. Garry, *Making 'Party Identification' More Versatile: Operationalising the Concept for the Multiparty Setting*, „Electoral Studies” 2007, vol. 26, no. 2, s. 346–358; M. Żerkowska-Balas, *Of Love and Hate. Origins and Effects of Positive and Negative Party Identification in Poland*, „Polish Sociological Review” 2022, vol. 1, s. 3–22.

¹¹ Y. Lelkes, *The Polls–Review...*

¹² K.M. Hansen, K. Kosiara-Pedersen, *How Campaigns Polarize the Electorate: Political Polarization as an Effect of the Minimal Effect Theory within a Multi-Party System*, „Party Politics” 2017, vol. 23, no. 3, s. 181–192.

¹³ S. Iyengar, G. Sood, Y. Lelkes, *Affect, Not Ideology...*; Y. Lelkes, G. Sood, S. Iyengar, *The Hostile Audience: The Effect of Access to Broadband Internet on Partisan Affect*, „American Journal of Political Science” 2017, vol. 61, no. 1, s. 5–20; M. Levendusky, N. Malhotra, *Does Media Coverage of Partisan Polarization Affect Political Attitudes?*, „Political Communication” 2016, vol. 33, no. 2, s. 283–301; M. Żerkowska-Balas, *Konsumpcja mediów a negatywna identyfikacja partyjna w Polsce w 2015 i 2019 roku*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 4 (247), s. 67–97; M. Nowicka-Franczak, *Polska debata publiczna w dobie polaryzacji. Świadomość dyskursowa elit symbolicznych*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 4 (247), s. 99–128.

¹⁴ D.C. Mutz, *Psychologia polityczna a wybór*, w: *Zachowania polityczne*, t. 1, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 132–156.

Polaryzacja w Polsce

W opublikowanym w marcu 2023 roku raporcie z badań: *Twarze polskiej radykalizacji*, jego autorzy napisali: „Większość badanych (ponad 70%) zgadza się z opinią, że Polska jest podzielona na dwa plemiona, dostrzega coraz większą radykalność poglądów (68%) i ostry podział polityczny (65%), który nie pozwala zająć umiarkowanego stanowiska, ale wymaga opowiedzenia się po jednej ze stron (wybór między PO/Koalicją a PiS)”¹⁵. Teza o polaryzacji polskiego społeczeństwa znajduje potwierdzenie także w wynikach badań realizowanych innymi metodami. W badaniach międzynarodowego konsorcjum badawczego Digital Society Project natężenie polaryzacji w kilkudziesięciu krajach świata, w tym w Polsce, oceniane jest przez ekspertów¹⁶. Z badań przeprowadzonych w 2021 roku wynika, że Polska sytuuje się wśród państw, w których poziom polaryzacji jest jednym z najwyższych. Dane zebrane w ostatnich dwudziestu latach pozwalają zaobserwować, że polaryzacja w Polsce systematycznie przybiera na sile.

To, co przez obserwatorów sytuacji społeczno-politycznej w Polsce nazywane bywa podziałem na dwa plemiona, przez socjologów i politologów opisywane jest za pośrednictwem takich kategorii pojęciowych jak: polaryzacja społeczeństwa, polaryzacja światopoglądowa, rozłam socjopolityczny, pęknięcie¹⁷. We wszystkich przypadkach pojęcia te wykorzystywane są do opisu charakteru relacji między partiami, elektoratami oraz środowiskami związanymi lub sympatyzującymi z PO i PiS.

Wspomniana polaryzacja światopoglądowa polskiego społeczeństwa – jak wyjaśniają autorzy badań posługujący się tym pojęciem – wyraża się w jego dwubiegunowości w sferze wartości¹⁸. Oznacza to, że:

[W] odniesieniu do wielu istotnych obszarów życia społecznego – występują rozbieżne wzory wartości. Inaczej mówiąc, nie ma systemu wartości, który byłby podzielany przez większość tego społeczeństwa. Polaryzacja światopoglądowa oznacza również tendencję do nadawania wyższej rangi wartościom własnej zbiorowości oraz skłonność

¹⁵ *Twarze polskiej radykalizacji. Raport z badań – analiza – rekomendacje*, red. K. Ciesiołkiewicz, Komitet Dialogu Społecznego Krajowej Izby Gospodarczej, Towarzystwo „Więź”, Warszawa 2023, s. 37–38.

¹⁶ *Jak bardzo jesteśmy w Polsce podzieleni*, Fundacja Nowej Wspólnoty, <https://www.fnw.org/pl/jak-bardzo-jestesmy-podzieleni> (dostęp: 30.05.2023).

¹⁷ P. Ruszkowski, A. Przystalski, P. Maranowski, *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Collegium Civitas, Warszawa 2020; R. Markowski, B. Stanley, *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4 (223), s. 17–40; M. Cześniak, M. Grabowska, *Popękane polskie społeczeństwo jako pole badawcze – dane, fakty, mity*, „Przegląd Socjologiczny” 2017, nr 3 (66), s. 9–43.

¹⁸ P. Ruszkowski, A. Przystalski, P. Maranowski, *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego...*

do narzucania własnych wartości innym zbiorowościom. [...] Polaryzacja obejmuje kluczowe obszary życia społecznego: ustrój polityczny, wzory życia rodzinnego, kwestie obyczajowe czy praktyki religijne. [...] Polaryzacja jest procesem, w ramach którego różnice między ludźmi oraz towarzyszące im konflikty utrwalają się, nabierają znaczenia symbolicznego i wreszcie zyskują status antagonistycznych kryteriów identyfikacji tożsamości zbiorowej („my” – „oni”, „swoi” – „obcy”)¹⁹.

Z kolei Radosław Markowski i Ben Stanley w swych analizach podziału polskiego społeczeństwa posłużyli się pojęciem rozłamu socjopolitycznego, które zdefiniowali jako: „stan, w którym mamy do czynienia z podziałami politycznymi szeroko rozpowszechnionymi, organizującymi wielkie segmenty elektoratu w opozycji względem siebie, i jednocześnie trwałymi, utrzymującymi się stosunkowo długo, wręcz transgeneracyjnie oraz bezpośrednio niezależnych od konkretnych wyborów”²⁰.

Odmienną kategorię pojęciową wykorzystali w opisie sytuacji w Polsce Mirosława Grabowska i Mikołaj Cześniak, którzy zaproponowali termin: pęknięcie²¹. Autorzy, precyzując jego znaczenie, napisali:

[J]est ono dla nas specyficznym rodzajem stosunkowo nowego podziału społecznego, dynamicznym, który tu i teraz się pogłębia. Strony pęknięcia pozostają ze sobą w ostrym, intensywnym konflikcie, usiłują się wzajem delegitymizować, nie uznawać (za prawomocne) istnienia drugiej strony – pęknięcie w tym sensie to więcej niż podział czy nawet rozłam, to trudny do zasypania rów, czy wręcz przepaść²².

Wspólnym rysem, nie tylko cytowanych wyżej, opisów polaryzacji współczesnego polskiego społeczeństwa jest w nich obecność elementów akcentujących jej totalny, obejmujący liczne sfery życia, a przy tym progresywny charakter oraz forma – znamienne dla politycznej rywalizacji międzypartyjnej w czasie kampanii wyborczej, z praktykami typowymi dla okresu jej największego nasilenia, takimi jak: dyskredytacja przeciwnika, jego negacja, brutalizacja języka oraz posługiwanie się jego formami wykluczającymi i dehumanizującymi.

Jak doszło do polaryzacji i jej eskalacji?

Polaryzacja polityczna, zarówno jako zjawisko charakterystyczne dla rzeczywistości współczesnego demokratycznego państwa, jak i jako kategoria

¹⁹ Tamże, s. 6.

²⁰ R. Markowski, B. Stanley, *Rozłamy socjopolityczne...*, s. 18.

²¹ M. Cześniak, M. Grabowska, *Popękane polskie społeczeństwo...*

²² Tamże, s. 14.

pojęciowa wykorzystywana do jej opisu, nie jest niczym nowym²³. Odwoływanie się polityków i/lub komentatorów rzeczywistości politycznej do spolaryzowanych, uproszczonych wizji rzeczywistości jest dość częste. Nierzadko jest także stosowane jako zabieg w ramach taktyki perswazyjnej wykorzystywanej w kampaniach wyborczych.

Taką rolę odgrywał i odgrywa w Polsce podział postkomunistyczny, znajdujący swój wyraz nie tylko w podziale sceny politycznej na partie postkomunistyczne i postsolidarnościowe, ale także w tożsamościach, poglądach i zachowaniach wyborczych Polaków, głoszących na partie o komunistycznym rodowodzie, bądź na ugrupowania postsolidarnościowe²⁴. Z jednej strony pojęcie to dobrze oddaje istotny rys rzeczywistości społecznej i politycznej w Polsce od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, i w taki sposób, jako element języka opisu, funkcjonuje w nauce i publicystyce, a z drugiej wielokrotnie, co najmniej do połowy pierwszej dekady XXI wieku, opisywany za jego pośrednictwem podział często wykorzystywany był przez polityków jako narzędzie perswazyjne w narracjach politycznych i partyjnych. Tak pojmowany podział postkomunistyczny swą znaczącą żywotność zachował do wyborów parlamentarnych i prezydenckich przeprowadzonych jesienią 2005 roku.

Wybory te, na skutek dużego spadku poparcia dla postkomunistycznego Sojuszu Lewicy Demokratycznej, zdecydowanie wygrały partie postsolidarnościowe – PiS i PO, które uzyskały łączne poparcie na poziomie 51,1%, co dobrze wróżyło zawiązaniu większościowej koalicji i utworzeniu, planowanego w okresie przedwyborczym, koalicyjnego rządu. Gdy w wyniku zakończonych niepowodzeniem negocjacji, plany te nie powiodły się, obydwa ugrupowania zajęły miejsca po obu stronach politycznej barykady, a fakt ten był wstępem do nowego podziału nazwanego postsolidarnościowym, który okazał się co najmniej równie fundamentalny, jak poprzedni – postkomunistyczny. Stosunkowo szybko podział ten zaczął przekształcać się w coś więcej niż polityczną rywalizację dwóch partii. Zanim jednak przerodził się w polaryzację, musiały zajść pewne okoliczności, które do niego doprowadziły. Biorąc pod uwagę fakt, że na trajektorię polaryzacji wkroczyły partie wywodzące się z tej samej strony sceny politycznej, odwołujące się w swych programach politycznych do podobnych wartości i pragnące realizacji tych samych lub podobnych celów, mające w swoich gremiach przywódczych osoby wywodzące się ze środowisk o podobnych rodowodach, trzeba podkreślić trudność i nietypowość tego procesu.

²³ Interesujące w tym kontekście są rozważania Krzysztofa Jasiewicza nad historią głębokich podziałów politycznych w Polsce od XIX wieku do czasów współczesnych: K. Jasiewicz, *Dwa narody?*, red. J. Żakowski, „Concilium Civitas Almanach” 2019/2020, s. 117–128.

²⁴ M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004.

Trudność ta była tym większa, że elektoraty obu partii były sobie bliskie pod względem ideologicznym oraz afektywnym, czyli cechowały się podobnym rozkładem poglądów na temat istotnych kwestii społecznych oraz zbliżonym rozkładem sympatii i antypatii politycznych. Obydwa te procesy dobrze ilustrują wyniki badań zrealizowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej.

Dane te ukazują²⁵, że w takich obszarach jak: polityka społeczna państwa, polityka zatrudnienia, system podatkowy, prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych i jej tempo, sposoby walki z przestępczością, regulacje dotyczące stosunków między państwem a Kościołem, rozwiązania prawne dotyczące przerywania ciąży można mówić o dość dużej zgodności poglądów potencjalnych elektoratów obu partii. Stosunkowo niewielkie różnice między elektoratami ujawniały bardziej liberalny charakter poglądów zwolenników PO w porównaniu z poglądami sympatyków PiS.

Elektoraty obu partii łączył również fakt wysokiej zbieżności poglądów dotyczących wydarzeń z przeszłości, w tym między innymi negatywnych ocen okresu PRL w polskiej historii, krytycznych ocen ustroju socjalistycznego oraz decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego, oraz zdecydowane poparcie dla przeprowadzenia w Polsce lustracji²⁶. W tych obszarach poglądy elektoratów PiS i PO były wyraźnie odmienne od przekonań zwolenników innych partii politycznych w Polsce.

Warto dodać, że symptomatyczne, z punktu widzenia późniejszej polaryzacji, były różnice „pochodzenia politycznego” zwolenników każdej z partii. W elektoratach obu partii stosunkowo liczne były takie osoby, które, gdyby nie powstały PO i PiS, oddałyby swój głos na Akcję Wyborczą Solidarność, jednakże w przypadku zwolenników PO alternatywną partią, na którą dość licznie mogliby zagłosować była Unia Wolności, a w przypadku zwolenników PiS taką partią byłby Ruch Odbudowy Polski²⁷. Te różnice znajdowały symptomatyczne odzwierciedlenie w ocenach przemian transformacyjnych w Polsce – ich bilans w opiniach zwolenników PO był korzystniejszy niż w opiniach zwolenników PiS.

²⁵ CBOS, *Potencjalne elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań BS/130/2005*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2005.

²⁶ CBOS, *Polacy o lustracji i zmianach w ustawie lustracyjnej. Komunikat z badań BS/56/2002*, oprac. A. Grudniewicz, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2002; CBOS, *Dwadzieścia lat po wprowadzeniu stanu wojennego. Komunikat z badań BS/171/2001*, oprac. M. Strzeszewski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001; CBOS, *Społeczne poparcie dla demokracji i przemian ustrojowych w Polsce. Komunikat z badań BS/169/2001*, oprac. B. Wciórka, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.

²⁷ CBOS, *Preferencje partyjne w lutym (kto głosuje na Platformę Obywatelską). Komunikat z badań BS/20/2001*, oprac. K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001; CBOS, *Preferencje partyjne w czerwcu. Komunikat z badań BS/74/2001*, oprac. K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.

Relatywnej „bliskości ideologicznej” elektoratów obu partii towarzyszyła systematycznie wzrastająca w latach 2001–2005 „temperatura pozytywnych uczuć” między nimi. Do 2005 roku wyborcy PiS wskazywali najczęściej na PO jako główną alternatywę wyborczą, a wyborcy PO wskazywali najczęściej na PiS jako partię, na którą mogliby oddać swój głos, gdyby mogli zagłosować nie na jedną partię, ale na dwie. Sympatycy obu partii byli do siebie podobni również pod względem rozkładu identyfikacji negatywnych – pytani o to, na które partie na pewno nie oddaliby swego głosu, najczęściej wskazywali na partie o rodowodzie postkomunistycznym²⁸.

Ostatnim okresem względnie dobrych relacji między PO i PiS był czas poprzedzający kampanię wyborczą. Przygotowujące się do wyborów partie łączyło hasło budowy „IV Rzeczypospolitej”, czyli przeprowadzenia istotnej sanacji państwa. Dla obu partii było jasne, że po wyborach „nie będzie polityki kontynuacji, ale szarpnięcie cugli”²⁹. W okresie kampanii wyborczej nasiliło się podkreślanie różnic między partiami³⁰. Politycy PiS odwoływali się do wykreowanego na jej potrzeby podziału na „Polskę solidarną” (którą chciałoby budować PiS) oraz „Polskę liberalną” (przypisywaną PO). Ponadto, w narracjach politycznych liderów PiS, PO wiązana była czasem z układem postkomunistycznym, z reprezentowaniem interesów niemieckich lub elit europejskich, natomiast PiS w wypowiedziach polityków PO prezentowane bywało jako ugrupowanie ksenofobiczne, antyeuropejskie, skrajnie prawicowe.

Po jesiennych wyborach parlamentarnych i prezydenckich w 2005 roku i zakończonych niepowodzeniem rokowań dotyczących utworzenia koalicyjnego rządu, relacje między PiS a PO zaczęły przybierać formę charakterystyczną dla kampanii wyborczej, ze znamienym dla tego okresu polaryzującym, stygmatyzującym, emocjonalnym językiem, za którego pośrednictwem dokonywano negatywnych charakterystyk niedoszłego koalicjanta, którego obarczano winą za niepowodzenie rokowań, jego liderów i ich motywacji, a wreszcie członków i sympatyków. Pierwszoplanową rolę w kreowaniu i eskalacji konfliktu między partiami odgrywały elity polityczne i stosowana przez nie retoryka czyniąca przedmiotami sporu różne, bardziej i mniej ważne kwestie, które marginalizowane jeszcze kilka miesięcy wcześniej, urosły do rangi poważnych problemów.

²⁸ CBOS, *Układ poparcia dla partii politycznych w okresie przekształceń – alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/82/2004*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2004; CBOS, *Układ poparcia dla partii politycznych przed wyborami do parlamentu. Komunikat z badań BS/100/2005*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2005.

²⁹ Fragment oświadczenia liderów PO złożonego podczas Krajowej Konwencji partii w czerwcu 2005 roku: Polska Agencja Prasowa, *PO: Nie będzie kontynuacji, ale szarpnięcie cugli*, Puls Biznesu, <https://www.pb.pl/po-nie-bedzie-kontynuacji-ale-szarpniec-cugli-266558> (dostęp: 18.06.2023).

³⁰ H. Tworzecki, R. Markowski, *Wiedza a stronniczość partyjna – nietatwy związek*, „Studia Polityczne” 2011, nr 28, s. 87–112.

Autorzy prac poświęconych zagadnieniom polaryzacji politycznej nierzadko podejmują problematykę związaną z rozróżnieniem procesów polaryzacyjnych na te, które są charakterystyczne dla elit partyjnych, oraz te, które odnoszą się do wyborców, sympatyków i całych społeczeństw³¹. Warto przywołać te dwa rodzaje polaryzacji w kontekście omawianego procesu przeobrażania się podziału postsolidarnościowego w polaryzację, gdyż jest on dobrym przykładem wpływu przywódców partyjnych na polaryzację społeczeństwa³².

Zapoczątkowana przez elity polityka polaryzacyjna sprzyja konsolidacji systemów partyjnych, kreowaniu antagonistycznych tożsamości politycznych i tym samym ułatwia mobilizację członków partii i wyborców³³. Nadaje także wstępną dynamikę procesowi polaryzacji, który z czasem zaczyna przybierać na intensywności i obejmować różne sfery życia społecznego. Tak było również w Polsce po 2005 roku.

W uruchomiony przez elity polityczne proces polaryzacji zaczęli włączać się obywatele. Wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że główną dynamikę temu procesowi nadawały czynniki o charakterze afektywnym, a w zdecydowanie mniejszym stopniu, i w wolniejszym tempie – czynniki ideologiczne. Jednymi z pierwszych badań, których wyniki można potraktować jako wskaźnikowe, gdyż uchwycone w nich zostały zarówno kierunek, jak i skala dokonujących się zmian afektywnych, były przeprowadzone przez CBOS w 2007 roku badania poświęcone problematyce sympatii i antypatii wyborczych³⁴. Ujawniły one, że w porównaniu z tymi, które zrealizowane zostały kilka miesięcy przed wyborami parlamentarnymi w 2005 roku, skłonność sympatyków PiS do głosowania na PO jako na partię alternatywnego wyboru zmniejszyła się o połowę (z 44,0% do 22,0%), a zwolenników PO do oddania głosu na PiS zmniejszyła się aż sześciokrotnie (z 48,0% do 8,0%). W kolejnych latach odsetki wyborców w obu partiach skłonnych oddać swój dodatkowy głos na PO lub PiS jeszcze bardziej się zmniejszyły³⁵.

³¹ A.I. Abramowitz, K.L. Saunders, *Is Polarization a Myth?*, "The Journal of Politics" 2008, vol. 70, no. 2, s. 542–555; J.M. Lee, *Elite Polarization and Mass Political Engagement: Information, Alienation, and Mobilization*, "Journal of International and Area Studies" 2013, vol. 20, no. 1, s. 89–109; L. Mason, *I Disrespectfully Agree...*, s. 128–145.

³² Teza o silnej polaryzacji na poziomie elit, której skutkiem była polaryzacja elektoratów prezentowana jest m.in. w pracy: H. Tworzecki, *Poland: A Case of Top-Down Polarization*, "The Annals of the American Academy of Political and Social Science" 2019, vol. 681, s. 97–119.

³³ M. Somer, J. McCoy, *Déjà vu? Polarization and Endangered Democracies in the 21st Century*, "American Behavioral Scientist" 2018, vol. 62, no. 1, s. 3–15.

³⁴ CBOS, *Siła preferencji politycznych, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/149/2007*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007.

³⁵ CBOS, *Pewność głosowania, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne, Komunikat z badań 32/2023*, oprac. A. Cybulska, K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023.

Natężenie antypatii między obydwoma środowiskami wzrosło w jeszcze większym stopniu, niż spadek sympatii między nimi – w 2007 roku odsetek wyborców PiS deklarujących, że na pewno nie zagłosowałiby na PO, zwiększył się prawie dwunastokrotnie (z 3,0% do 35,0%), a wyborców PO, którzy na pewno nie oddaliby głosu na PiS, prawie dwudziestokrotnie (z 3,0% do 59,0%)³⁶. W kolejnych latach natężenie międzypartyjnej antypatii między PiS a PO narastało.

Istotną rolę w umocnieniu opisywanych tendencji odegrały, mające cechy referendum, przedterminowe wybory parlamentarne w 2007 roku³⁷, w których na PO i PiS oddano łącznie ponad 70,0% głosów, oraz katastrofa smoleńska i jej następstwa³⁸. W 2010 roku w elektoracie PO PiS stał się najbardziej nielubianą partią spośród wszystkich (70,0% osób na pewno by na nią nie zagłosowało), a dla elektoratu PiS taką partią stała się PO (na pewno nie zagłosowałoby na nią 50,0% osób)³⁹.

Wyniki te oznaczają, że w okresie krótszym niż 5 lat, elity i elektoraty PiS i PO przeszły szybką ewolucję w kierunku polaryzacji afektywnej, w ramach której z partii obdarzających się największą sympatią stały się partiami najbardziej sobie wrogimi. W kolejnych latach proces ten narastał. Po 2020 roku w elektoracie PiS odsetek osób, które nie wyobrażały sobie zagłosowania na PO, oscylował wokół 70,0%, a w elektoracie PO możliwość oddania głosu na PiS odrzucało ok. 90,0% osób⁴⁰.

Ta utrzymująca się, około 20-procentowa różnica między odsetkami wyborców deklarującymi niechęć lub wrogość do konkurencyjnej partii wespół z wynikami badań zrealizowanymi w 2019 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami⁴¹, których celem była m.in. diagnoza uczuć do oponentów

³⁶ A. Cybulska, *Siła preferencji...*

³⁷ A. Szczerbiak, *The Birth of a Bi-polar Party System or a Referendum on a Polarising Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election*, Sussex European Institute, Working Paper No 100, <https://core.ac.uk/reader/30612993> (dostęp: 22.08.2023); K. Jasiewicz, "The Past Is Never Dead" *Identity, Class, and Voting Behavior in Contemporary Poland*, "East European Politics and Societies" 2009, vol. 23, no. 4, s. 491–508.

³⁸ W 2013 roku Antoni Dudek, analizując następstwa katastrofy, w tym ich wpływ na relacje między PiS a PO, sformułował tezę o podziale posmoleńskim jako trzecim – po podziale postkomunistycznym i postsolidarnościowym – „wielkim temacie dzielącym polityków”. Zob. A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013. Zdaniem Krzysztofa Jasiewicza, następstwa katastrofy podzieliły polityków oraz spowodowały spolaryzowanie i zdychotomizowanie polskiej debaty publicznej. Zob. K. Jasiewicz, *Dwa narody?...*

³⁹ CBOS, *Alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/151/2010*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2010.

⁴⁰ CBOS, *Scena polityczna – identyfikacje partyjne, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań Nr 43/2021*, oprac. A. Cybulska, K. Pankowski, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

⁴¹ P. Górka, *Polaryzacja polityczna w Polsce. Jak bardzo jesteśmy podzieleni?*, Centrum Badań nad Uprzedzeniami, Warszawa 2019, <https://docplayer.pl/115461613-Polaryzacja-polityczna-w-polsce-jak-bardzo-jestesmy-podzieleni-paulina-gorska.html> (dostęp: 22.05.2023).

politycznych oraz określenie natężenia ich dehumanizacji. Pomiary natężenia niechęci między wyborcami PiS a wyborcami partii opozycyjnych⁴² pozwoliły na sformułowanie wniosku, iż nie ma ona symetrycznego charakteru – zwolennicy partii opozycyjnych darzą wyborców PiS bardziej negatywnymi uczuciami i bardziej ich dehumanizują niż wyborcy PiS swych politycznych oponentów. Negatywnym uczuciom do wyborców PiS towarzyszy przekonanie zwolenników partii opozycyjnych, że to oni są bardziej przez sympatyków PiS nielubiani i bardziej przez nich dehumanizowani.

Na tle zarysowanej transformacji podziału postsolidarnościowego w polaryzację afektywną, przemiany dokonujące się w drugim – ideologicznym wymiarze tego procesu były wolniejsze i mniej spektakularne. Dowodzą tego wyniki badań, które pozwalają na stwierdzenie, że ewolucji stosunków między PiS a PO oraz ich elektoratami nie sposób uzasadnić natężeniem przeobrażeń poglądów dotyczących spraw społecznych i ustrojowych. Poglądy elektoratów obu partii były zasadniczo zbieżne, a to, co je odróżniało to wyższe odsetki zwolenników PO popierających rozwiązania liberalne, w porównaniu z odsetkami zwolenników PiS, częściej optujących za rozwiązaniami etatystycznymi⁴³.

Różnice w przekonaniach elektoratów obu partii nasiliły się, przede wszystkim za sprawą ewolucji poglądów w elektoracie PO ku bardziej liberalnym, po powstaniu Koalicji Obywatelskiej, czyli koalicji kilku opozycyjnych partii, wśród których największym podmiotem pozostała PO. Dotyczyły one m.in. prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, udziału kapitału zagranicznego w ważnych branżach gospodarki, polityki podatkowej, metod walki z przestępczością, prawnej możliwości zawierania sformalizowanych związków partnerskich przez osoby tej samej płci, poglądów na temat związków między państwem a Kościołem, przyjmowania uchodźców napływających do Europy z Afryki i Bliskiego Wschodu, rozwiązań prawnych dotyczących przerywania ciąży⁴⁴.

Istotne zmiany zaczęły również zachodzić w poglądach na temat integracji Polski z Unią Europejską. Przy czym warto podkreślić, że nie chodzi o spór dotyczący członkostwa Polski w UE, gdyż zarówno wśród sympatyków PO, jak i PiS, zwolennicy integracji Polski z UE byli i są zdecydowanie liczniejsi od jej przeciwników. To, co odróżniało sympatyków obu partii, to proporcje zwolenników i przeciwników pogłębionej integracji, w każdym z elektoratów.

⁴² Badaniami objęto dwie zbiorowości: wyborców PiS oraz wyborców partii opozycyjnych, bez ich podziału na poszczególne partie.

⁴³ CBOS, *Spoleczno-polityczne postawy Polaków. Komunikat z badań BS/189/2007*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007; CBOS, *Elektoraty partyjne o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań BS/103/2011*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011.

⁴⁴ CBOS, *Elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań Nr 91/2021*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

Wyborcy PO wyraźnie częściej byli zwolennikami jak najściślejszej integracji Polski w ramach Unii Europejskiej, natomiast wyborcy PiS częściej podzielali pogląd, że Polska powinna dążyć do zachowania w Unii Europejskiej jak najdalej idącej niezależności⁴⁵. Problematyka obecności Polski w UE stała się jedną z kluczowych płaszczyzn sporu politycznego między spolaryzowanymi partiami oraz ich elektoratami, a poglądy na temat UE stały się ważnym komponentem tożsamości politycznej zwolenników każdego z ugrupowań.

Dokonujące się w ramach przekształcania się podziału postsolidarnościowego w polaryzację zmiany zachodzące w wymiarach afektywnym oraz ideologicznym tego procesu, skłaniają do refleksji nad jego wymiarem identyfikacyjnym. Zasadne jest założenie, że zmianom w rozkładzie sympatii i antypatii politycznych oraz w sferze wyznawanej ideologii towarzyszyć musiały przemiany w wymiarze identyfikacji politycznej.

Zanim doszło do podziału postsolidarnościowego, większość członków obu elektoratów identyfikowała się z prawicą, a odsetek identyfikujących się z lewicą nie przekraczał 10,0% (pozostałe osoby nie utożsamiały się ani z prawicą, ani z lewicą lub odmawiały dokonania samookreślenia swych poglądów w tych kategoriach)⁴⁶. Początek wkroczenia PiS i PO na drogę wiodącą ku polaryzacji był jednocześnie początkiem oddalania się od siebie elektoratów pod względem charakterystyki rozkładów ich identyfikacji politycznych. W okresie pierwszych kilku lat, w elektoracie PiS udział wyborców deklarujących poglądy prawicowe zwiększył się do ponad 60,0% i ustabilizował na tym poziomie. W tym samym czasie odsetek zwolenników PiS identyfikujących się z lewicą utrzymywał się na poziomie nieprzekraczającym 10,0%.

Odsetek sympatyków PO identyfikujących się z prawicą zaczął obniżać się już w pierwszym roku trwania podziału postsolidarnościowego. W 2010 roku osiągnął poziom 40,0%, a w 2020 roku – 14,0%. Postępujący spadek odsetka osób identyfikujących się z prawicą w elektoracie PO skorelowany był z systematycznym wzrostem odsetka wyborców deklarujących poglądy lewicowe. Szczególnej dynamiki temu procesowi nadało przejście władzy przez PiS w 2015 roku i przejście PO do opozycji – w okresie obejmującym lata 2015–2020 udział osób identyfikujących się z lewicą, a będących członkami potencjalnego elektoratu PO zwiększył się dwukrotnie – z 21,0% do 43,0%⁴⁷.

⁴⁵ CBOS, *Elektoraty partyjne o istotnych kwestiach społeczno-politycznych*, Komunikat z badań BS/103/2011...; CBOS, *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów*, Komunikat z badań Nr 95/2016, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016; CBOS, *Postrzeganie Unii Europejskiej i jej instytucji*, Komunikat z badań nr 32/2020, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020.

⁴⁶ CBOS, *Zawiedzione nadzieje, czyli PO–PiS 20 lat później*, Komunikat z badań Nr 24/2021, oprac. M. Grabowska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

⁴⁷ Tamże.

Wyniki badań pozwalają zaobserwować, że deklarowane identyfikacje polityczne w wymiarze lewica – prawica nie są w sposób statystycznie istotny powiązane z przekonaniem dotyczącym polityki społeczno-gospodarczej⁴⁸. Wskaźnikami usytuowania poglądów jednostek na skali lewica – prawica są ich opinie na temat: prawnej dopuszczalności przerywania ciąży, stopnia integracji Polski z UE, potrzeby uregulowania związków między państwem a Kościołem przez Konkordat oraz prawnej możliwości zawierania sformalizowanych związków partnerskich przez osoby tej samej płci. Analizy dowodzą, że lewicowa bądź prawicowa tożsamość skorelowana jest przede wszystkim z przekonaniem na temat spraw obyczajowych.

Zarysowana w artykule polaryzacja w wymiarach – afektywnym, ideologicznym oraz identyfikacyjnym, oznaczająca, w wielkim uproszczeniu, że elektoraty PO i PiS nie lubią się, mają odmienne poglądy i tożsamości polityczne, skłania do sformułowania pytania o zakres jej osadzenia w strukturze społecznej. Innymi słowy, czy te dwie zbiorowości różnią się pod względem cech demograficznych, społecznych, zawodowych? W opisach obu elektoratów wątek różnic między nimi pojawia się dość często⁴⁹. Jak się podkreśla, w elektoracie PiS nadreprezentowani są ludzie starsi, legitymujący się niższym wykształceniem, bierni zawodowo lub zajmujący relatywnie niższe pozycje w strukturze społeczno-zawodowej, gorzej sytuowani materialnie, mieszkający na wsi i w małych miastach, deklarujący częstsze uczestnictwo w praktykach religijnych. Wyborców PO można z kolei opisać za pomocą przeciwieństw wymienionych cech.

Z danych zbieranych systematycznie przez CBOS wynika, że początkowe odmienności między cechami społecznymi zwolenników PO i PiS, chociaż zgodne z powyższymi charakterystykami, były stosunkowo niewielkie. Różnice między elektoratami zaczęły narastać po 2005 roku⁵⁰. Można przypuszczać, że stosowane przez polityczne gremia przywódcze obu partii, nacechowane emocjonalnie retoryki, z których jedna wpisywała się w projekt „Polski solidarnej”, a druga – „Polski liberalnej”, trafiły na „podatny grunt”, czyli do dwóch odmiennych zbiorowości, których spojrzenie na polską rzeczywistość posttransformacyjną od lat było odmienne. Hipotetycznie można założyć, że w jednej z tych zbiorowości liczniejsi są ci, którzy w latach 90. XX wieku głosowali na Lecha Wałęsę w wyborach prezydenckich, byli zwolennikami rządu Jana Olszewskiego, Porozumienia Centrum i Ruchu Odbudowy Polski. W drugiej, z kolei, liczniejsi są

⁴⁸ CBOS, *Co różni zwolenników lewicy, centrum i prawicy? Komunikat z badań Nr 139/2015*, oprac. M. Feliksiak, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015; K. Jasiewicz, *Wojna płci czy wojna pokoleń? O (nowych?) płaszczyznach podziałów politycznych w Polsce*, red. J. Żakowski, „Concilium Civitas Almanach” 2021/2022, s. 93–124.

⁴⁹ Zob. m.in. K. Jasiewicz, *Wojna płci...*; M. Grabowska, *Zawiedzione nadzieje...*

⁵⁰ Zob. M. Grabowska, *Zawiedzione nadzieje...*

ci, którzy niegdyś oddali głos na Tadeusza Mazowieckiego, byli zwolennikami Unii Demokratycznej, Unii Wolności.

Do 2005 roku ważnym spoiwem obu zbiorowości był wspólny przeciwnik – SLD. Gdy został pokonany, różnice między elektoratami PiS i PO, na skutek aktywności liderów partyjnych i innych podmiotów, w tym mediów, zaczęły się wyostrzać. Istotną rolę odegrał w tym procesie emocjonalny język, którym opisywano odmienności programowe między partiami, liderów i ich motywacje, wyborców. Sytuacja ta była niejako wymuszona faktem, że PiS i PO poszukiwały wyborców w tej samej, prawicowo-centrowej zbiorowości osób. Skutkowało to mocniejszą retoryką partyjnych gremiów przywódczych nadających emocjonalny charakter partyjnym narracjom o transformacji ustrojowej, jej przebiegu i skutkach, o projektach dotyczących przyszłości, o ocenach przeszłości. Działania te dość szybko doprowadziły do tego, że sympatyzujące ze sobą elektoraty, stały się najbardziej sobie wrogie. Realizowane w drugiej dekadzie XX wieku badania⁵¹ ukazują, że obie zbiorowości nie tylko odczuwają do siebie największą antypatię, ale – co jeszcze ważniejsze – są nosicielami odmiennych wartości tworzących coś w rodzaju dwóch różnych syndromów. Opisywana polaryzacja oparta jest zatem na kilku mocnych filarach – afektywnym, aksjologicznym/ideologicznym, tożsamościowym oraz strukturalnym.

Zamiast zakończenia

Z zarysowanego szkicu wyłania się obraz dwóch metaforycznych plemion, z których każde posługuje się innymi pojęciami, z tych pojęć buduje odmienną rzeczywistość, odwołuje się do odmiennych wartości lub inaczej je pojmuje. Członkami plemion są zarówno politycy, jak i wyborcy, a wśród nich także osoby publiczne – dziennikarze, artyści, prawnicy, naukowcy, często obok liderów partyjnych, nadający ton komentarzom towarzyszącym wypowiedziom, wydarzeniom, zjawiskom, procesom i każdej innej sprawie, z której uczynić można pretekst do dokonania rozróżnienia między „swoimi” i „obcymi” oraz do ataku na „obcego” – oponenta politycznego. Ilustracją dwóch różnych narracji o rzeczywistości są, opublikowane tego samego dnia, prasowe wypowiedzi dwóch polskich uczonych, z których każdy sympatyzuje z inną stroną konfliktu⁵². Opinie profesorów są wymownym przykładem radykalnie odmiennych opowieści o tej samej rzeczywistości, ale skonstruowanych z innych elementów. Diagnozy uczonych wypełnione są niepokojami. Wśród wielu, tylko dwa z nich

⁵¹ Zob. m.in. K. Jasiewicz, *Wojna płci...*; P. Radkiewicz, *The Axiological Clash...*

⁵² J. Czapiński, *Państwo z karabinem na plecach*, „Rzeczpospolita” 2011, 14 kwietnia; A. Zybertowicz, *Dwie wrażliwości, dwie Polski*, „Rzeczpospolita” 2011, 14 kwietnia.

– związane z niskim poziomem kapitału społecznego Polaków i ich niewielkimi zdolnościami do współpracy – są wspólne. Pozostałe są zupełnie rozbieżne. Autorzy wskazują na inne problemy i sprawy. To, co budzi zaniepokojenie jednego, oczekiwane jest przez drugiego. Można odnieść wrażenie, że te dwie wypowiedzi są symptomatycznym obrazem rozmów współczesnych Polaków o polityce reprezentujących przeciwne obozy polityczne – nie są dialogiem (lub tylko go udają), ale dwoma równoległymi monologami osób, które się nie rozumieją.

Bibliografia

- Abramowitz A.I., Saunders K.L., *Is Polarization a Myth?*, "The Journal of Politics" 2008, vol. 70, no. 2, s. 542–555.
- Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D., *The American Voter*, John Wiley & Sons, New York 1960.
- CBOS, *Alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/151/2010*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2010.
- CBOS, *Co różni zwolenników lewicy, centrum i prawicy? Komunikat z badań Nr 139/2015*, oprac. M. Feliksiak, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015.
- CBOS, *Dwadzieścia lat po wprowadzeniu stanu wojennego. Komunikat z badań BS/171/2001*, oprac. M. Strzeszewski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.
- CBOS, *Elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań Nr 91/2021*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.
- CBOS, *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów. Komunikat z badań Nr 95/2016*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.
- CBOS, *Elektoraty partyjne o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań BS/103/2011*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2011.
- CBOS, *Pewność głosowania, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań 32/2023*, oprac. A. Cybulska, K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023.
- CBOS, *Polacy o lustracji i zmianach w ustawie lustracyjnej. Komunikat z badań BS/56/2002*, oprac. A. Grudniewicz, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2002.
- CBOS, *Postrzeżenie Unii Europejskiej i jej instytucji. Komunikat z badań nr 32/2020*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020.
- CBOS, *Potencjalne elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych. Komunikat z badań BS/130/2005*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2005.
- CBOS, *Preferencje partyjne w czerwcu. Komunikat z badań BS/74/2001*, oprac. K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.
- CBOS, *Preferencje partyjne w lutym (kto głosuje na Platformę Obywatelską). Komunikat z badań BS/20/2001*, oprac. K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.
- CBOS, *Scena polityczna – identyfikacje partyjne, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań Nr 43/2021*, oprac. A. Cybulska, K. Pankowski, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.
- CBOS, *Siła preferencji politycznych, alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/149/2007*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007.
- CBOS, *Społeczne poparcie dla demokracji i przemian ustrojowych w Polsce. Komunikat z badań BS/169/2001*, oprac. B. Wciórka, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.
- CBOS, *Społeczno-polityczne postawy Polaków. Komunikat z badań BS/189/2007*, oprac. B. Roguska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007.

- CBOS, *Układ poparcia dla partii politycznych przed wyborami do parlamentu. Komunikat z badań BS/100/2005*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2005.
- CBOS, *Układ poparcia dla partii politycznych w okresie przekształceń – alternatywy wyborcze i elektoraty negatywne. Komunikat z badań BS/82/2004*, oprac. A. Cybulska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2004.
- CBOS, *Zawiedzione nadzieje, czyli PO–PiS 20 lat później. Komunikat z badań Nr 24/2021*, oprac. M. Grabowska, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.
- Czapiński J., *Państwo z karabinem na plecach*, „Rzeczpospolita” 2011, 14 kwietnia.
- Cześniak M., Grabowska M., *Popękane polskie społeczeństwo jako pole badawcze – dane, fakty, mity*, „Przegląd Socjologiczny” 2017, nr 3 (66), s. 9–43.
- Dalton R.J., *Generational Change in Elite Political Beliefs: The Growth of Ideological Polarization*, “The Journal of Politics” 1987, vol. 49, no. 4, s. 976–997.
- Deegan-Krause K., *Nowe wymiary rozłamu politycznego, w: Zachowania polityczne*, t. 2, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 130–155.
- Downs A., *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Row, New York 1957.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013.
- Garry J., *Making ‘Party Identification’ More Versatile: Operationalising the Concept for the Multiparty Setting*, “Electoral Studies” 2007, vol. 26, no. 2, s. 346–358.
- Górska P., *Polaryzacja polityczna w Polsce. Jak bardzo jesteśmy podzieleni?*, Centrum Badań nad Upředzeniami, Warszawa 2019, <https://docplayer.pl/115461613-Polaryzacja-polityczna-w-polsce-jak-bardzo-jestesmy-podzieleni-paulina-gorska.html> (dostęp: 16.05.2023).
- Grabowska M., *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004.
- Hansen K.M., Kosiara-Pedersen K., *How Campaigns Polarize the Electorate: Political Polarization as an Effect of the Minimal Effect Theory within a Multi-Party System*, “Party Politics” 2017, vol. 23, no. 3, s. 181–192.
- Herbut R., *Podziały socjopolityczne w Europie Zachodniej. Charakter i struktura*, w: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 67–89.
- Iyengar S., Sood G., Lelkes Y., *Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective On Polarization*, “The Public Opinion Quarterly” 2012, vol. 76, no. 3, s. 405–431.
- Iyengar S., Westwood S.J., *Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization*, “American Journal of Political Science” 2015, vol. 59, no. 3, s. 690–707.
- Jak bardzo jesteśmy w Polsce podzieleni*, Fundacja Nowej Wspólnoty, <https://www.fnw.org.pl/jak-bardzo-jestesmy-podzieleni> (dostęp: 30.05.2023).
- Jasiewicz K., *“The Past Is Never Dead” Identity, Class, and Voting Behavior in Contemporary Poland*, “East European Politics and Societies” 2009, vol. 23, no. 4, s. 491–508.
- Jasiewicz K., *Dwa narody?*, red. J. Żakowski, „Concilium Civitas Almanach” 2019/2020, s. 117–128.
- Jasiewicz K., *Wojna płci czy wojna pokoleń? O (nowych?) płaszczyznach podziałów politycznych w Polsce*, red. J. Żakowski, „Concilium Civitas Almanach” 2021/2022, s. 93–124.
- Lee J.M., *Elite Polarization and Mass Political Engagement: Information, Alienation, and Mobilization*, “Journal of International and Area Studies” 2013, vol. 20, no. 1, s. 89–109.
- Lelkes Y., Sood G., Iyengar S., *The Hostile Audience: The Effect of Access to Broadband Internet on Partisan Affect*, “American Journal of Political Science” 2017, vol. 61, no. 1, s. 5–20.
- Lelkes Y., *The Polls—Review. Mass Polarization: Manifestations and Measurements*, “Public Opinion Quarterly” 2016, vol. 80, Special Issue, s. 392–410.
- Levendusky M., Malhotra N., *Does Media Coverage of Partisan Polarization Affect Political Attitudes?*, “Political Communication” 2016, vol. 33, no. 2, s. 283–301.
- Lipset S.M., Rokkan S., *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*, w: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, red. S.M. Lipset, S. Rokkan, The Free Press, New York 1967, s. 1–64.

- Markowski R., Stanley B., *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4 (223), s. 17–40.
- Mason L., *I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization*, “American Journal of Political Science” 2015, vol. 59, no. 1, s. 128–145.
- Mutz D.C., *Psychologia polityczna a wybór*, w: *Zachowania polityczne*, t. 1, red. R.J. Dalton, H.-D. Klingemann, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 132–156.
- Nowicka-Franczak M., *Polska debata publiczna w dobie polaryzacji. Świadomość dyskursowa elit symbolicznych*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 4 (247), s. 99–128.
- Oscarsson H., Holmberg S., *Research Handbook on Political Partisanship*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK/Northampton, MA USA 2020.
- Polska Agencja Prasowa, *PO: Nie będzie kontynuacji, ale szarpnięcie cugli*, Puls Biznesu, <https://www.pb.pl/po-nie-bedzie-kontynuacji-ale-szarpniecie-cugli-266558> (dostęp: 18.06.2023).
- Radkiewicz P., *The Axiological Clash as a Key Determinant of Expanded and Destructive Political Conflict in Poland*, “East European Politics and Societies and Cultures” 2017, vol. 31, no. 2, s. 382–401.
- Reiljan A., *‘Fear and Loathing across Party Lines’ (Also) in Europe: Affective Polarisation in European Party Systems*, “European Journal of Political Research” 2020, vol. 59, no. 2, s. 376–396.
- Ruszkowski P., Przystalski A., Maranowski P., *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Collegium Civitas, Warszawa 2020.
- Sanecka-Tyczyńska J., *Ocena III Rzeczypospolitej – płaszczyzna polaryzacji współczesnej polskiej sceny politycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2015, nr XIV, s. 99–114.
- Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, ECPR Press, Wivenhoe Park 2005.
- Sasada H., Fujimura N., Machidori S., *Alternative Paths to Party Polarization: External Impacts of Intraparty Organization in Japan*, „Journal of East Asian Studies” 2013, vol. 13, no. 3, s. 409–441.
- Somer M., McCoy J., *Déjà vu? Polarization and Endangered Democracies in the 21st Century*, “American Behavioral Scientist” 2018, vol. 62, no. 1, s. 3–15.
- Szczerbiak A., *The Birth of a Bi-polar Party System or a Referendum on a Polarising Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election*, Sussex European Institute, Working Paper No 100, <https://core.ac.uk/reader/30612993> (dostęp: 22.08.2023).
- Twarze polskiej radykalizacji. Raport z badań – analiza – rekomendacje*, red. K. Ciesiołkiewicz, Komitet Dialogu Społecznego Krajowej Izby Gospodarczej, Towarzystwo „Więź”, Warszawa 2023.
- Tworzecki H., Markowski R., *Wiedza a stronnictwo partyjne – nielatyw związki*, „Studia Polityczne” 2011, nr 28, s. 87–112.
- Tworzecki H., *Poland: A Case of Top-Down Polarization*, “The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2019, vol. 681, s. 97–119.
- Wielgosz Ł., *Trzy ujęcia polaryzacji politycznej*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2020, nr 28, s. 32–52.
- Żerkowska-Balas M., *Konsumpcja mediów a negatywna identyfikacja partyjna w Polsce w 2015 i 2019 roku*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 4 (247), s. 67–97.
- Żerkowska-Balas M., *Of Love and Hate. Origins and Effects of Positive and Negative Party Identification in Poland*, “Polish Sociological Review” 2022, vol. 1, s. 3–22.
- Zybertowicz A., *Dwie wrażliwości, dwie Polski*, „Rzeczpospolita” 2011, 14 kwietnia.